

УДК 349.6:314.74

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.76>

ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МІГРАЦІЇ ВНАСЛІДОК ПІДРИВУ КАХОВСЬКОЇ ГЕС

Томозов А.В.,

*здобувач ступеня доктора філософії,
відділ проблем аграрного, земельного, екологічного
та космічного права,**Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України*

ORCID: 0009-0000-9611-5715

e-mail: antin.tomozov@gmail.com

Томозов А.В. Правове врегулювання екологічної міграції внаслідок підриву Каховської ГЕС.

Російська збройна агресія закономірно призвела до збільшення надзвичайних ситуацій в Україні, як техногенного, так і природного характеру. Надзвичайних масштабів набула катастрофа, спричинена знищенням 6 червня 2023 р. російськими військами греблі Каховської гідроелектростанції (Каховська катастрофа). Прорив греблі спричинив затоплення 620 кв. км території в чотирьох областях – Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській та Запорізькій, що безпосередньо вплинуло на життя 100 тис. осіб. Було завдано значної шкоди житлу, інфраструктурі, навколишньому середовищу та об'єктам культури. Крім того, було порушено енергопостачання, постачання питної води, зрошення сільськогосподарських угідь та роботи річкового транспорту. У цьому дослідженні аналізується нормативно-правова база, яка дозволила в стислі терміни доволі успішно протидіяти наслідкам підриву греблі Каховської ГЕС та розв'язувати проблеми евакуації і переміщення постраждалого населення, висвітлюється досвід України щодо подолання наслідків таких глобальних техногенних катастроф, як Каховська. З'ясовано, що підриву греблі Каховської ГЕС було кваліфіковано як надзвичайну ситуацію державного рівня. Міграція, спричинена цієї подією, була переважно внутрішньою, носила вимушений характер та відбувалася у вигляді евакуації в обмежений часовий проміжок. Сьогодні існують програми та стратегії щодо повернення мігрантів (внутрішньо переміщених осіб) у місця їхнього походження і відновлення в повному обсязі безпечної життєдіяльності на затоплених територіях, тобто розглядається можливість, що ця міграція буде тимчасовою. Але російська агресія поки стає на заваді реалізації таких планів. Врегулювання екологічної міграції, до якої призвело руйнування Каховської ГЕС, здійснювалося згідно з правовими нормами щодо попе-

редження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків. Завдяки оперативному реагуванню з боку держави на надзвичайну ситуацію та злагодженій співпраці державних органів і громадськості вдалося мінімізувати кількість жертв серед населення затоплених територій. Українське законодавство щодо регулювання вимушеного внутрішнього переміщення відповідає всім нормам міжнародного законодавства, здійснюється з дотримання прав людини, є людиноцентричним, враховує особливі потреби осіб, гендерні, вікові фактори тощо. Держава бере на себе забезпечення всіх потреб переміщених осіб, розв'язання їхніх соціальних проблем, матеріальну підтримку.

Ключові слова: техногенна катастрофа, російська агресія, Каховська ГЕС, законодавство, екологічна міграція, внутрішнє переміщення, внутрішньо переміщені особи, правове врегулювання, права людини.

Tomozov A.V. Legal regulation of environmental migration due to the destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Station.

The Russian armed aggression has predictably led to an increase in emergencies in Ukraine, both of a technological and natural nature. The disaster triggered by the destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant dam by Russian forces on 6 June 2023 (known as the Kakhovka catastrophe) reached an unprecedented scale. The dam breach caused significant damage, flooding an area of 620 square kilometres across four regions – Kherson, Mykolaiv, Dnipropetrovsk, and Zaporizhzhia – directly affecting the lives of 100,000 people. Substantial damage was inflicted on housing, infrastructure, the environment, and cultural sites. Additionally, power supply, drinking water provision, agricultural land irrigation, and river transport operations were disrupted.

This study analyses the regulatory framework that enabled a relatively effective response to

mitigate the consequences of the Kakhovka dam breach, address evacuation and relocation challenges for the affected population, and reflects on Ukraine's experience in managing the aftermath of global-scale technological catastrophes such as this. It has been determined that the destruction of the Kakhovka HPP dam has been classified by the state as a national-level emergency. Migration caused by this event was largely internal, compelled, and took the form of evacuation within a limited time frame. Currently, programmes and strategies are in place aimed at returning migrants (internally displaced persons) to their places of origin and fully restoring safe living conditions in the flooded areas, with the expectation that this migration may be temporary. However, Russian aggression remains an obstacle to the realisation of such plans.

The management of ecological migration resulting from the destruction of the Kakhovka HPP dam has been conducted in accordance with legal standards for emergency prevention and dealing with the consequences. Thanks to the state's prompt response to the emergency and coordinated cooperation between state authorities and civil society, the number of casualties in the flooded regions was minimised. Ukrainian legislation on regulating forced internal displacement aligns with all international legal norms, is human-centred, and considers human rights, special needs, gender, and age factors. The state assumes responsibility for meeting all the needs of displaced persons, addressing their social challenges, and providing material support.

Key words: technogenic disaster, russian aggression, Kakhovka Hydroelectric Power Station, legislation, environmental migration, internal displacement, internally displaced persons, legal regulation, human rights.

Постановка проблеми. Російська збройна агресія закономірно призвела до збільшення надзвичайних ситуацій в Україні, як техногенного, так і природного характеру: у 2023 р. загальна кількість надзвичайних ситуацій збільшилася порівняно з попереднім роком на 65,2 %, при цьому техногенних – на 45,5 %, а природних – в 2 рази [1, с. 1].

Серед катастроф, які сталися 2022-2023 рр. та матимуть негативні наслідки для екосистеми регіону та поставлять під загрозу безпечну життєдіяльність місцевих мешканців, слід відзначити такі:

- у грудні 2022 р. російськими окупантами почалося нищення екосистеми Азовського моря через проведення технічних робіт на річці Кальчик, що його наповнює: розбір мінідамби, яка захищала річку від заболочення, засипання річища у кількох місцях, що призвело до

зменшення наповнювання моря прісною водою, збільшення його солоності, а отже знищення його природної екосистеми – масової загибелі дельфінів та водоростей, аномального нашестя медуз;

- у вересні 2022 р. у Запорізькій області окупанти почали руйнування берегів найбільшої в північно-західному Надазов'ї річки Молочна, яка також впадає у басейн Азовського моря: як результат – замулення річища Молочної, її води стали білого кольору, вкрилися білою піною та набули різкого неприємного запаху, що, імовірно, стало наслідком потрапляння стоків через прорив каналізації;

- окупований у 2022 р. острів Джарилгач російяни з'єднали з материковою частиною піщаним насипом, що поставило під загрозу екосистему затоки та острова, який входить до переліку 22 найбільш важливих та унікальних водно-болотних угідь планети, а масштабна пожежа у серпні 2022 р. знищила всю заповідну зону природного парку на території понад 1500 га [2].

Надзвичайних масштабів набула катастрофа, спричинена знищенням 6 червня 2023 р. російськими військами греблі Каховської гідроелектростанції (Каховська катастрофа). В «Інформаційно-аналітичній довідці про надзвичайні ситуації в Україні у 2023 році», підготовленої Державною службою України з надзвичайних ситуацій, повідомляється, що на території Херсонської, Миколаївської та Дніпропетровської областей 6 червня 2023 р. о 2 год. 50 хв. через підриг Російською Федерацією греблі Каховської гідроелектростанції стався неконтрольований витік води та зафіксовано підняття її рівня в річках Дніпро та Інгулець. За інформацією Херсонського обласного центру з гідрометеорології, рівень води піднявся до 5,67 мБс. Площа затоплених територій у створі Каховського гідровузла та м. Херсон складала 600 кв. км, зокрема 46 населених пунктів (близько 58,5 тис. громадян), з них 14 – на тимчасово окупованій території. Внаслідок катастрофи загинуло 32 особи, постраждало 28 та 39 вважаються безвісти зниклими. Було порушено умови життєдіяльності понад 42 тис. осіб. На 29 серпня 2023 р. «завдання з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації техногенного характеру державного рівня» було повністю виконано. Евакуйовано було 2 тис. 783 особи (зокрема 6309 дітей та 80 маломобільних осіб), врятовано 716 осіб (зокрема 30 дітей та 40 маломобільних осіб) [1, с. 5–6].

За інформацією ООН, прорив греблі Каховської ГЕС спричинив затоплення 620 кв. км території в чотирьох областях – Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській та Запорізькій, що безпосередньо вплинуло на життя 100 тис. осіб. Було завдано значної шкоди житлу, інфраструктурі, навколишньому середовищу та

об'єктам культури, таким як історичні будівлі, музеї та культові споруди. Крім того, було порушено енергопостачання, постачання питної води, зрошення сільськогосподарських угідь та роботу річкового транспорту [3].

Врегулювання наслідків цієї катастрофи потребувало від українського уряду надзвичайних зусиль та відповідної правової бази. Цей досвід може бути корисним для інших країн світу через постійне зростання ризиків техногенних аварій через глобальні кліматичні зміни та воєнні конфлікти.

Мета дослідження – висвітлення досвіду України щодо подолання наслідків глобальних техногенних аварій (на прикладі Каховської катастрофи), а також врегулювання екологічної міграції. **Головне завдання:** проаналізувати нормативно-правову базу, яка дозволила в стислі терміни доволі успішно протидіяти наслідкам підриву греблі Каховської ГЕС та розв'язувати проблеми евакуації та переміщення постраждалого населення.

Стан опрацювання проблематики дослідження. Дослідження Каховської катастрофи та її наслідків ще тільки починають набирати обертів. Значну роль у приверненні уваги до цієї безпрецедентної техногенної аварії, що сталася в результаті воєнного злочину та принесла величезні матеріальні й екологічні збитки Україні, її населенню, а також світовій екосистемі, відіграє активна позиція політиків, міжнародних організацій, недержавних інституцій, громадських діячів (Європейського парламенту, Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга, шведської екологічної активістки Грети Тунберг та ін.) [4–6]. Перші підсумки викладено в статтях, інтерв'ю та експертних оцінках екологів, біологів, гідрогеологів та інших науковців [7–10]. Але ґрунтовне вивчення всіх складових – екологічної, соціальної, правової, політичної – ще попереду.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до «Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їхніми рівнями» (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368) ця подія класифікується як надзвичайна ситуація техногенного характеру державного рівня [11].

Реагування на надзвичайну ситуацію та ліквідація її наслідків здійснювалася відповідно до положень розділу VI «Кодексу цивільного захисту України» [12] та «Положення про єдину державну систему цивільного захисту» [13] (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. № 11).

Відповідно до статей 75–76 «Кодексу цивільного захисту України» Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 червня 2023 р. № 497-р

призначено керівником робіт з ліквідації наслідків підриву Каховської ГЕС Міністра внутрішніх справ та зобов'язано його, поміж іншого, утворити штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, до складу якого включити представників Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури, Міністерства енергетики, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства соціальної політики, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Державного агентства водних ресурсів, Державної служби з надзвичайних ситуацій, Національної поліції, Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Херсонської обласної військової адміністрації, інших зацікавлених органів державної влади та представника Офісу Президента України [14].

Згідно з пунктом 2 розділу I та пунктом 2 розділу II «Положення про штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та Видів оперативно-технічної і звітної документації штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації» (затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України 26 грудня 2014 р. № 1406, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16 січня 2015 р. за № 47/26492) штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації «утворюється для безпосередньої організації і координації аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації» її наслідків і є «робочим органом керівника робіт з ліквідації наслідків». Основними функціями штабу є: визначення зони надзвичайної ситуації та зони можливого ураження, місць перебування людей та їхньої кількості, надання їм необхідної допомоги та порятунку, збереження майна; зосередження та оцінка інформації про обстановку в зоні надзвичайної ситуації, підготовка прогнозу щодо масштабів та наслідків події; визначення основних напрямів ліквідації наслідків лиха, напрацювання оперативних планів та стратегій ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та підготовка до їх реалізації; відповідно до напрацьованого плану локалізації і ліквідації наслідків аварії визначення складу і кількості необхідних сил цивільного захисту, термінів їхнього залучення; підготовка та візування розпоряджень керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, доведення їх до виконавців, створення безпечних умов для постраждалих та їх реєстрація [15].

Організація роботи штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та забезпечення його готовності здійснюється відповідно до Наказу Державної служби України з надзвичайних ситуацій (з основної діяльності) від 16 березня 2015 р. № 49 [16].

Евакуація населення розпочалася 6 червня 2023 р. після оприлюднення оголошення керів-

ника Херсонської ОВА в засобах масової інформації та мережі Інтернет і проводилася відповідно до «Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій» (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841) [17].

Українською громадською організацією «Truth Hounds» (TH) та неприбутковою організацією зі США «Project Expedite Justice» (PEJ)¹, підготовлено звіт «Затоплено війною: Дослідження руйнування Каховської греблі та його наслідки для екосистеми, аграріїв, цивільного життя та міжнародного правосуддя» [18].

Зокрема, у звіті наголошується, що через поступове підвищення рівня води та значні зусилля української влади, а також громад кількість постраждалих була відносно невеликою [18, с. 115].

У звіті також визначаються наслідки катастрофи, які безпосередньо впливають на життєдіяльність і благополуччя населення, та перспективи повернення переміщених осіб до колишніх місць проживання:

1. Руйнування житла: загальна площа затоплення становить приблизно 8 588 175 кв. м; найбільшої шкоди зазнала житлова забудова – площа затоплення 5 874 448 кв. м, з якої приватна становить 70 % (4 107 206 кв. м); освітні та медичні заклади (133 928 і 45 302 кв. м відповідно); всього затоплено 60 509 житлових та нежитлових споруд [18, с. 129];

2. Водні ресурси: зниження рівня підземних вод, забруднення, потенційні довгострокові впливи на запаси питної води [18, с. 132];

3. Втрати біорізноманіття: нищення водних середовищ, масова загибель рослин та тварин, потенційне знищення природоохоронних територій та довгострокові наслідки для екосистем регіону [18, с. 184–198];

4. Здоров'я ґрунтів: посилення вітрової ерозії, потенційне засолення ґрунтів нижче за течією і ризики для сільськогосподарської продуктивності та здоров'я людей через забруднення ґрунтів [18, с. 134–137].

За таких умов повернення мігрантів до місць походження буде вимагати від держави та всіх зацікавлених сторін величезних зусиль і фінансових витрат, а тому потребує напрацювання планів і стратегій дій. В іншому випадку міграція може перетворитися на довготривалу чи, навіть, постійну.

Урядом України спільно з Організацією Об'єднаних Націй з метою визначення розміру шкоди та збитків, завданих внаслідок руйнування гре-

блі, підготовлено звіт «Оцінка потреб після катастрофи на греблі Каховської ГЕС (PDNA)» [19]. У звіті проблема відновлення територій щільно пов'язана з можливістю повернення переміщених осіб до місць свого попереднього проживання. Експертами визначено три етапи відновлення:

I. Нагальне/короткострокове (2023-2024).

Основними цілями відновлення у короткостроковій перспективі є: забезпечення повернення переміщених осіб; відновлення основних видів економічної діяльності; забезпечення захисту найбільш уразливих категорій населення; впровадження заходів для запобігання заподіянням подальшої шкоди екологічним і культурним активам. Для досягнення мети стратегічно важливими є такі заходи з відновлення:

1. Відновлення постачання електроенергії та газу в житлових районах, на об'єктах критичної інфраструктури (охорони здоров'я, освіти, водопостачання, водовідведення); муніципальних послуг та комунальної інфраструктури і в ключових галузях економіки (сільському господарстві, промисловості і торгівлі);

2. Забезпечення короткострокової оренди житла для повернення переміщеного населення та тимчасового житла, за потреби, для підтримки відновлення економічної діяльності;

3. Надання фінансової, технічної та логістичної підтримки для відновлення виробничого сектора, зокрема сільського господарства, рибальства, аквакультури, судноплавства, металургійної промисловості та інших критичних підгалузей; культурним і креативним індустріям. Зосередження на економічній діяльності, яка сприятиме середньостроковому відновленню, а також тій, що має найбільший мультиплікаційний ефект, прискорить загальне відновлення;

4. Відновлення муніципальних, соціальних і медичних послуг у житлових районах у поєднанні з поверненням населення; надання пріоритетності категоріям, які є уразливими через вік, стать, проблеми з фізичним і психічним здоров'ям;

5. Вжиття невідкладних заходів для забезпечення охорони здоров'я та безпеки, зокрема очищення системи водопостачання та середовища безпосереднього проживання людей, знесення небезпечних споруд та видалення відходів руйнування, вибухових матеріалів та хімічних забруднювачів. Пріоритетним є забезпечення безпеки і гігієни в закладах охорони здоров'я та освіти;

6. Вжиття невідкладних заходів для стабілізації культурних активів, які перебувають під

¹ Організація працює над забезпеченням відповідальності за злочини, скоєні під час російської агресії, підтримує жертв, допомагаючи документувати злочини та завдану шкоду разом з експертами.

загрозою обвалу, руйнування або подальшого пошкодження, проведення обстеження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини на місцях і рятувальних операцій щодо пошкоджених об'єктів та об'єктів, що знаходяться під загрозою.

Крім перерахованих вище пріоритетів, також важливо розпочати проведення детальної оцінки, планування, навчання та розбудову спроможності для забезпечення середньострокового відновлення. Не менш важливим є розмінування сільськогосподарських угідь та природоохоронних територій, модернізація інфраструктури Каховського шлюзу, реконструкція портових споруд, пристаней і суден. Загальний обсяг інвестицій, передбачених на цьому етапі, становить 1,8 млрд дол. США [19, с. 97].

II. Середньострокове (2025–2030).

Перший етап діяльності закладає основу для другого, найважливішого етапу відновлення. Планується, що більшість інвестицій у відбудову та відновлення буде здійснено в середньостроковій перспективі, і лише в кількох секторах передбачається довгострокова діяльність з відновлення. Основними напрямками відновлення на цьому етапі є:

1. Житло: відбудова, ремонт або модернізація понад 37 тис. будинків, які постраждали від повені;

2. Енергетика: відновлення постачання електроенергії або шляхом відбудови ГЕС, або шляхом встановлення систем відновлюваної енергетики, еквівалентної або більшої потужності; відновлення та вдосконалення електро- і газових мереж для забезпечення відповідності високим стандартам ефективності та стійкості; налагодження безпечної та стабільної роботи систем охолодження Запорізької АЕС;

3. Виробничі сектори: відновлення сільськогосподарського виробництва, адаптованого через застосування альтернативних методів зрошення до мінливого клімату; відновлення логістичної та іншої допоміжної інфраструктури в усіх виробничих секторах, зокрема сільському господарстві, рибальстві, аквакультури, судноплавстві, металургійній та інших галузях промисловості, а також торгівлі;

4. Інфраструктура та послуги: побудова надійної, ефективної та сталої системи водопостачання та водовідведення для всього постраждалого регіону, відбудова інфраструктури муніципального обслуговування, відновлення та покращення послуг відповідно до високих стандартів стійкості та стабільності;

5. Охорона здоров'я й освіта: відбудова всіх закладів охорони здоров'я та освіти, відновлення та покращення послуг;

6. Охорона довкілля: звільнення природоохоронних територій і лісових угідь від вибухо-

небезпечних матеріалів та відходів, створення сприятливих умов для відновлення природного середовища з процвітаючим біорізноманіттям;

7. Культура: відновлення культурних активів, відродження відповідних індустрій, захист матеріальної та нематеріальної культурної спадщини.

Загальний обсяг інвестицій на цьому етапі може становити 2,2 млрд дол. США [19, с. 97–98].

III. Довгострокове (до 2033 р.).

Пріоритетні напрями: енергетика й культура. Відбудова Каховської ГЕС чи побудова іншого альтернативного джерела енергії та розширення інфраструктури розподілу електричної енергії є довгостроковим проектом. У галузі культури довгострокові інвестиції передбачено з метою оцінки завданої шкоди, документування і порятунку археологічних артефактів; реконструкції та реставрації культурних пам'яток; включення компонентів сектору культури до генеральних планів постраждалих територій; надання всебічної підтримки тощо.

Загальний обсяг інвестицій оцінюється в 982 млн дол. США [19, с. 98].

У звіті акцентується увага на тому, що більшість переміщених осіб є молодими людьми. Тому успішне виконання кожного етапу відновлення після катастрофи на Каховській ГЕС створить соціальні та економічні підстави для повернення вимушених екологічних мігрантів до своїх місць проживання та подальшого економічного відновлення регіону [19, с. 72]. Проте з огляду на триваючу війну ця успішність наряду залежить від загальної ситуації в країні і навряд чи повернення екологічних мігрантів до своїх домів можливо за таких умов.

На відміну від Чорнобильської катастрофи, розв'язання проблем, викликаних підливом Каховської ГЕС, зокрема евакуація населення, відбувалося відповідно до вже існуючих правових норм з попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків. Після переміщення потерпілих від повені на безпечні території, вони набули статусу внутрішньо переміщених осіб. Дотримання прав, свобод та законних інтересів таких осіб гарантується Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20 жовтня 2014 р. [20].

Цей закон було розроблено та ухвалено у відповідності до «Керівних принципів Організації Об'єднаних Націй з питань внутрішнього переміщення всередині країни» (документ ООН E/CN.4/1998/53/Add/2 F), ратифікованих Україною 17 квітня 1998 р. [21].

«Керівні принципи» спрямовані на забезпечення особливих потреб внутрішньо переміщених осіб у всьому світі. У них визначено права

та гарантії, необхідні для захисту осіб від примусового переміщення, надання їм захисту та допомоги під час переміщення, а також під час повернення чи переселення та реінтеграції [22].

Уряд України підтримав «Керівні принципи» на Всесвітньому Саміті 2005 р., а також підтвердив їх застосування до поточної кризи переміщення в Україні [21].

За «Керівними принципами», «внутрішньо переміщеними особами вважаються особи або групи осіб, які були змушені покинути свої будинки або місця постійного проживання, зокрема в результаті або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон» [22, с. 7].

«Керівні принципи» складаються з п'яти блоків принципів:

1. Загальні принципи: гарантії дотримання прав та свобод внутрішньо переміщених осіб; обов'язок та відповідальність держави за надання захисту та гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам, які перебувають під її юрисдикцією; заборона дискримінації за будь-якою ознакою при застосуванні принципів; декларування особливого ставлення до жінок, дітей, осіб похилого віку, осіб з обмеженими можливостями;

2. Принципи, що стосуються захисту від переміщення: державні органи та міжнародні організації вживають усіх заходів для уникнення ситуацій, які можуть допустити переміщення; заборона на свавільне переміщення або тривалістю більше, ніж існують відповідні обставини, або з порушенням прав та свобод людини; вживання спеціальних заходів під час переміщень внаслідок збройних конфліктів чи стихійних лих тощо;

3. Принципи, які стосуються захисту під час переміщення: захист від навмисного позбавлення життя чи викрадення, нападів чи інших актів насильства по відношенню до внутрішньо переміщених осіб, які не беруть участі або припинили участь у воєнних діях; забезпечення права на повагу до людської гідності, а також на фізичну, психічну й моральну недоторканість, свободу пересування, сімейне життя; догляд за пораненими та хворими тощо.

4. Принципи, що стосуються гуманітарної допомоги: надання гуманітарної допомоги без дискримінації; гарантії недоторканості осіб, які доставляють гуманітарну допомогу, та їхнього вантажу; покладення на органи влади обов'язків і відповідальності за надання гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам.

5. Принципи, що стосуються повернення і реінтеграції: покладання на органи державної влади обов'язків щодо створення умов для без-

печного повернення, допомоги у поверненні та відновленні майна; забезпечення особам, які повернулися, права брати всебічну рівноправну участь у веденні державних справ на всіх рівнях і рівного доступу до державної служби [22].

Згідно зі статтями Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [23].

Україна вживає всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та її законами, ратифікованими державою міжнародними договорами, для запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), створення умов для добровільного повернення таких осіб до місця походження або інтеграції на нових місцях проживання в Україні.

Факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік, що діє безстроково, крім випадків, передбачених статтею 12 цього Закону. Кожна дитина, зокрема така, що прибула без супроводження батьків чи інших законних представників, отримує довідку про взяття на облік [23].

Законом гарантується право ВПО на отримання документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус. Оформлення таких документів здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), за місцем проживання особи (Стаття 6) [23].

Держава гарантує право зареєстрованого ВПО на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту. Зареєстровані як ВПО громадяни пенсійного віку, особи з інвалідністю, діти-інваліди та інші особи, які перебувають у складних життєвих обставинах, мають право на отримання соціальних послуг відповідно до законодавства України за місцем реєстрації фактичного місця проживання. Особи, які знаходяться на обліку як ВПО, мають право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування (Стаття 7) [23].

Всі переміщені особи мають право на реалізацію свого виборчого права, зокрема у виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси (Стаття 8) [23].

ВПО може розраховувати на сприяння органів державної та місцевої виконавчої влади, а також суб'єктів приватного права у пошуку членів родини, з якими втрачено зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення; отримання інформації про долю та місцезнаходження зниклих членів родини та близьких родичів; безпечні умови для життя і здоров'я; достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля; забезпечення її прав і свобод; створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; забезпечення органами державної та місцевої виконавчої влади, а також суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік (для багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено); на сприяння у переміщенні її рухомого майна; сприяння у поверненні на попереднє місце проживання; забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством; надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування; проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування; безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення; отримання гуманітарної та благодійної допомоги; інші права, визначені Конституцією та законами України [23].

Але ВПО має і певні обов'язки: дотримуватися Конституції та законів України, інших актів законодавства; повідомляти про зміну місця проживання відповідний структурний підрозділ з питань соціального захисту населення за новим місцем проживання протягом 10 днів з дня прибуття до нового місця проживання; відшкодувати фактичні витрати, понесені державним та місцевими бюджетами, у разі подання завідомо неправдивих відомостей для отримання довідки про взяття на облік [23].

ВПО користується тими ж правами і свободами відповідно до Конституції, законів та міжнародних договорів України, як і інші громадяни України, що постійно проживають в Україні. Дискримінація за статусом під час реалізації ними будь-яких прав і свобод є забороненою (Стаття 14) [23].

Низка підзаконних актів регулює питання нарахування соціальних виплат, цільової підтримки, забезпечення житлом. Зокрема, для отримання освіти надаються такі пільги: повна або часткова оплата навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; пільгові довгострокові кредити для здобуття освіти; соціальна стипендія; безкоштовне забезпечення підручниками; безкоштовний доступ до мережі Інтернет, систем баз даних у державних і комунальних навчальних закладах; безкоштовне проживання в гуртожитку. Ці види допомоги гарантуються такими нормативно-правовими актами:

Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1045 «Деякі питання виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів фахової передвищої та вищої освіти»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2016 р. № 975 «Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2023 р. № 709 «Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб» [24–27].

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 р. № 626 «Деякі питання надання матеріальної грошової допомоги постраждалому населенню внаслідок підриву Російською Федерацією греблі Каховської гідроелектростанції» (із змінами) затверджено «Порядок надання одноразової матеріальної грошової допомоги»: кожному постраждалому з підтоплених регіонів Херсонської та Миколаївської областей виплачується 5 тис. грн. за рахунок коштів резервного фонду держбюджету. Постраждалими визнаються ті особи, які на момент виникнення надзвичайної ситуації: проживали/були зареєстровані/задекларовані у населених пунктах, що розташовані в районах підтоплень Миколаївської та Херсонської областей (перелік населених пунктів, що розташовані в районах підтоплень, разом із переліком вулиць та адрес (за можливістю) затверджується Миколаївською та Херсонською обласними військовими адміністраціями); перемістилися після 6 червня 2023 р. з тимчасово окупованих територій Миколаїв-

ської та Херсонської областей, які розташовані в районах підтоплення зазначених регіонів [28].

Громадяни, майно яких було пошкоджено внаслідок підриву греблі на Каховській ГЕС, також отримали право на державні компенсації в рамках механізму «Відновлення» [29].

Висновки. Підрив греблі Каховської ГЕС був кваліфікований як надзвичайна ситуація державного рівня. Міграція, спричинена цієї подією, була переважно внутрішньою, в межах України. Ця міграція носила вимушений характер та відбувалася у вигляді евакуації в обмежений часовий проміжок. Сьогодні існують програми та стратегії щодо повернення мігрантів (внутрішньо переміщених осіб) в місця їхнього походження та відновлення в повному обсязі безпечної життєдіяльності на затоплених територіях, тобто розглядається можливість, що ця міграція буде тимчасовою. Але російська агресія поки стає на заваді реалізації таких планів.

Врегулювання екологічної міграції, до якої призвело руйнування Каховської ГЕС, здійснювалося згідно з правовими нормами щодо попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків. Це значно покращило ситуацію. Завдяки оперативному реагуванню з боку держави на надзвичайну ситуацію та злагодженості співпраці державних органів і громадськості вдалося мінімізувати кількість жертв серед населення затоплених територій.

Українське законодавство з регулювання вимушеного внутрішнього переміщення відповідає всім нормам міжнародного законодавства, здійснюється з дотримання прав людини, є людиноцентричним, враховує особливі потреби осіб, гендерні, вікові фактори тощо. Держава бере на себе забезпечення всіх потреб переміщених осіб, розв'язання їхніх соціальних проблем, матеріальну підтримку.

Але, треба зазначити, що існує проблема хронічного недофінансування державних програм підтримки переселенців. Станом на середину 2024 р. відсутня чітка відповідь на питання, з яких фінансових джерел будуть компенсуватися втрати житла переселенців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інформаційно-аналітична довідка про надзвичайні ситуації в Україні у 2023 році. *Державна служба України з надзвичайних ситуацій*. 7 с. URL: <https://dsns.gov.ua/upload/2/0/2/2/3/2/1/2023-rik.pdf>.
2. Белоусова К. Екоцид на українських землях: 5 найбільших катастроф 2023 року. *Екополітика*. 4 січня 2024. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/ekocid-na-ukrainskih-zemlyah-5-najbilshih-katastrof-2023-roku>.

3. Руйнування греблі Каховської ГЕС завдало Україні збитків на 14 мільярдів доларів США: звіт Уряду України та ООН. *Організація Об'єднаних Націй. Україна*. 17 жовтня 2023. URL: <https://ukraine.un.org/uk/249742>.
4. Європарламент засудив російський злочин на Каховській ГЕС. 14 червня 2023. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3722949-evroparlament-zasudiv-rosijskij-zlocin-na-kahovskij-ges.html>.
5. Гичко М. В НАТО прокоментували підрив дамби Каховської ГЕС. 6 червня 2023. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/war/v-nato-prokomentuvali-pidriv-dambi-kahovskoj-ges-12283737.html>.
6. Свиридюк Ю. Грета Тунберг закликала притягти РФ до відповідальності за катастрофу на Каховській ГЕС. 9 червня 2023. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/501802-greta-tunberg-zaklikala-pritagti-rf-do-vidpovidalnosti-zakatastrofu-na-kahovskij-ges>.
7. Афанасьєв С. Про екологічні наслідки руйнування греблі Каховської ГЕС. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 11. С. 71–80.
8. Стародубцев В., Гайченко В., Ладика М. Руйнування Каховської ГЕС – техногенна, екологічна і соціальна катастрофа. *Національний університет біоресурсів та природокористування України*. 8 червня 2023. URL: <https://nubip.edu.ua/node/129255>.
9. Кисельова М. Незворотні зміни. Як знищення греблі Каховської ГЕС нашкодить українській екології. 10 червня 2023. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-65858913>.
10. Собенко Н. Проблеми з водозабезпеченням, екологією, інфекції, втрати рідкісних тварин: еколог про наслідки підриву Каховської ГЕС. 6 червня 2023. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/498772-problemi-z-vodozabezpecennam-ekologieu-infekcii-vtrati-ridkisnih-tvarin-ekolog-pro-naslidki-pidrivu-kahovskoi-ges>.
11. Порядок класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. Від 24.03.2004. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/5390215>.
12. Кодекс цивільного захисту України. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Редакція від 21.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#n1065>.

13. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Редакція від 17.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/11-2014-%D0%BF#n159>.
14. Про призначення керівника робіт з ліквідації наслідків підриву Російською Федерацією греблі Каховської гідроелектростанції. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Від 06.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2023-%D1%80#Text>.
15. Про затвердження Положення про штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та Видів оперативно-технічної і звітної документації штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Прийняття від 26.12.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0047-15#Text>.
16. Про організацію роботи штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та забезпечення його готовності. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Прийняття від 16.03.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0149388-15#Text>.
17. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Редакція від 17.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>.
18. Затоплено війною: Дослідження руйнування Каховської греблі та його наслідки для екосистеми, аграріїв, цивільного життя та міжнародного правосуддя. [Б. м., б. р.]. 336 с. *Truth Hounds*. URL: <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2024/06/zatopleno-vijnoyu-doslidzhennya-rujnuvannya-kahovskoyi-grebli-ta-jogo-naslidky-dlya-ekosystemy-agrariyiv-cyvilnogo-zhyttya-ta-mizhnarodnogo-pravosuddya.pdf>.
19. Оцінка потреб після катастрофи (PDNA): Катастрофа на Каховській ГЕС: 2023 року, Україна. Київ: Організація Об'єднаних Націй, Україна. Жовтень 2023. 102 с.
20. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Редакція від 30.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
21. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни. Омбудсмен України. *Ombudsman of Ukraine*. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/kerivni-principi-oon-z-pitan-vnutrishnogo-peremishchennya-vseredini-krayini>.
22. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення. 26 с. *Агентство ООН у справах біженців (UNHCR)*. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>.
23. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Редакція від 30.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
24. Деякі питання виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів фахової передвищої та вищої освіти. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Редакція від 25.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-2016-%D0%BF#Text>.
25. Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2016-%D0%BF#Text>.
26. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Редакція від 25.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>.
27. Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Редакція від 01.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-2023-%D0%BF#Text>.
28. Деякі питання надання матеріальної грошової допомоги постраждалому населенню внаслідок підриву Російською Федерацією греблі Каховської гідроелектростанції. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Редакція від 15.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2023-%D0%BF#Text>.
29. Постраждалі від підриву Каховської ГЕС отримують одноразову грошову допомогу від держави. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. Від 24.03.2004. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/postrazhdali-vid-pidryvu-kakhovskoi-hes-otrymaiut-odnorazovu-hroshovu-dopomohu-vid-derzhavy>.